

Tocqueville, Restorasyon Liberalizmi ve Merkeziyetçilik

Mehmet YETİŞ*

Giriş

On dokuzuncu yüzyılın yirmili yıllarında Fransız entelektüel-siyasal gündemine damgasını vuran Restorasyon liberalizmi, Alexis de Tocqueville`in kuramsal bakış açısının modern demokratik toplumun özsel nitelikleri üzerinde yoğunlaşması için gerekli olan koşulları hazırlamıştı. Demokratik devrimin yaşandığı bir toplumsal formasyonda, aristokratik topluma özgü özerklik biçimlerinin ortadan kaldırılmasına bağlı olarak, merkeziyetçi devlet pratikleriyle yerel iktidar uygulamalarının eklenmesi sorunu önemli bir tartışma başlığı durumuna gelmişti. Fransız deneyimi, devrim sonrasında aristokrasinin ayrıcalıklı bir sınıf olarak varlığına son verilirken, bu sınıfın gözetimindeki yerel özgürlüklerin de eskisi gibi sürdürülmesini engelleyecek siyasal dinamiklerin gelişmesine tanıklık etmişti. Bu yıllarda Restorasyon liberalizminin siyasal gündemini, siyasal düzeyde merkeziyetçi devlet yapılanması ile yerel özerklik biçimleri arasındaki reel gerilime nasıl çözüm bulunacağı sorunu oluşturuyordu. Karşılaştırmalı siyasal çözümleme araçlarına başvurulduğunda, örneğin, sınıflar arası ilişkilerin özgül biçimlenmesi bakımından dikkat çekici bir örnek olarak görülen İngiltere`de, aristokrasinin toplumsal gücünü bir ölçüde koruyabilmiş olması yerel özerkliğin de korunmasını sağlamıştı. Böyle bir deneyimin ayrıntılı çözümlemesinden, Fransız siyasal sisteminin yeniden yapılandırılmasında yararlanılabilecek yeni parametrelerin bulunabileceği umuluyordu.

---

* Yrd. Doç. Dr., AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi

Doktrinerler topluluğunun etkin üyeleri arasında yer alan François Guizot ve Prosper de Barante gibi entelektüeller, 17. yüzyılda temsili hükümet modelini yerel özerkliği de kapsayacak tarzda geliştiren İngiliz deneyiminde karşılaştırmalı siyasetin önemli bir örnek olayını bulmuşlardı.¹ Acaba, başka bir rota izlemesi durumunda Fransa'nın tarihsel gelişimi, monarşik despotizm ve demokratik merkezîyetçilik eğilimlerini bastırarak koşulları yaratabilir miydi? Bu sorunun açıkça gösterdiği üzere, 18. yüzyılın başında Avrupa toplumlarını etkisi altına aldığı düşünülen merkezîyetçilik, devletin kamusal yaşamın bütün alanlarına nüfuz ettiği belirleyici bir süreç olarak değerlendiriliyordu (Siedentop, 1994: 9, 35; Kahan, 1992: 16). John Stuart Mill, Jacob Burckhardt ve Alexis de Tocqueville'e göre, devlet alanındaki belirgin merkezîyetçilik eğilimi, bireysel özgürlüklerin gelişiminin önünde ciddi bir engel oluşturuyordu.

Fransa'da yönetsel merkezîyetçiliğin ve mutlak iktidar uygulamalarının egemenlik kurmasını kolaylaştıran koşulların analizi, dönemin entelektüel iklimini yönlendirecek ve Tocqueville'in aynı konudaki yaklaşımları üzerinde etkili olacaktı. Tocqueville, merkezîyetçilik kategorisine ilişkin ayrıntılı çözümlemesinde, modern demokratik siyasetin üzerinde yükseldiği yapısal koşulları incelerken, *Doktrinerler* topluluğunun sağladığı kuramsal birikimden yararlanacaktı. Bu yazıda, söz konusu yararlanmanın hangi biçimlere büründüğü araştırılarak, Tocqueville'in demokratik toplum aşamasının önemli bir görünümüne yönelik yaklaşımı açıklanmaya çalışılacaktır.

Restorasyon Liberalizminin Merkezîyetçilik Sorunsalı

Restorasyon liberalizminin bakış açısından, demokratik toplum yapısında eşitlik ilkesinin egemenlik kurması ve orta sınıfların toplumsal ilişkiler alanında öne çıkması iki önemli etkendi. Richelieu ve 14. Louis yönetimlerinden beri sürmekte olan merkezîyetçi siyasal yönetim tarzı, yeni koşullarda bu iki etkenle birlikte gözden geçirilmeliydi. 1789 devrimi sonrasında burjuva yaşam biçimine uygun olarak sağlanan hukuksal eşitlik sürecin olumlu yönüne işaret ederken, yerel özerklik uygulamalarını ortadan kaldıran merkezîyetçi yönetim anlayışı ise tehlikeli olasılıkları akla getiriyordu (Siedentop, 1994: 23-24). Aristokratik liberaller, eski toplumun zümresel nitelikteki ilişkiler örüntüsünü geçersizleştiren devrim döneminin yol açtığı siyasal-toplumsal sonuçlar konusunda aşırı duyarlıydı. Toplumsal yapıdaki aristokratik ayrıcalıklar ile tikel özgürlüklerin sona erdirilmesine, devlet aygıtı düzeyindeki tektipleştirici yaklaşımlar eşlik etmişti (Kahan, 1992: 16). Restorasyon döneminin başında, devlet yönetiminde (örneğin, içişleri bakanlığında) önemli görevler üstlenen *Doktrinerler* topluluğu üyeleri, siyasal keredeki dönüşümü dolaysız olarak

¹ Doktrinerler topluluğuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Craiutu (2003b: 26-32), Mayer (1949: 9-14) ve Soltau (1959: 43-50).

gözlemleme olanağını bulmuşlardı. Yerel hükümet pratiklerinin nasıl olup da “yerel yönetim” uygulamasına doğru evrim geçirdiğini yakından görmüşlerdi: Merkeziyetçi devlet paradigması, yerel yöneticileri doğrudan merkezi yönetime bağlarken yerel kamuoyunun eski etkisini anlamsız kılıyordu. Siyasal iktidarın merkezde yoğunlaşması, bürokratik aygıtın olağanüstü güçlenmesi ve yerel özgüllüklerin silikleştirilmesi anlamına geliyordu (Siedentop, 1994: 24, 35). Bu bakımdan, Guizot’un, modern devlet iktidarını bir “yönetim formu” olarak yorumlaması şaşırtıcı değildi (Marini, 1991: 255-56).

Doktrinerler topluluğuna göre, 16. yüzyılda merkezileşme süreçlerinin derinden işlemesine koşut olarak gelişen modern toplum dinamikleri, demokratik toplum biçiminin nihai evrelerini hazırlayan koşulları kolaylaştırmıştı. Merkeziyetçiliğin öne çıktığı bu koşullar altında, eski rejimin kurucu öğeleri arasında yer alan aracı kurumların (*pouvoirs intermédiaires*) tasfiyesi önemli bir yer tutmuştu. Kendine özgü örgütlenme biçimiyle, eski rejimdeki komünler 14. Louis’in egemen olduğu ve yönetim mekanizmasını Richelieu’nün yönettiği dönemde ortadan kalkmanın eşiğine gelmişti (Marini, 1991: 256; Craiutu, 2003a: 134-35). Aslında, bu aracı kurumların sahneyi terketmeleri ile devlet iktidarı alanındaki muazzam yoğunlaşma ve merkezileşme süreci arasında dolaysız bir ilişki vardı. Yerel parlamentolar ve bölgesel zümrelerin yokluğunda, gelişmekte olan bürokratik devlet tarzı toplumsal yaşamdaki bireysel varoluş biçimleri üzerinde etkili oluyor, bireylerin giderek güçsüzmelerine ve yalnızlaşmalarına da yol açıyordu. Bütün süreçleri denetim altına almaya yönelik demokratik toplumun merkezi yönetimi altında, iktidarın aşırı yoğunlaşmasının yaratabileceği olumsuz sonuçları engellemenin yolu basın ve örgütlenme özgürlüğü, jüri tarafından yargılama gibi hukuksal yöntemlerin geliştirilmesinden geçmekteydi (Siedentop, 1994: 25-26, 35).

Guizot, 1821’de yayınlanan *Muhalefet ve Hükümet Araçları Üzerine* başlıklı yapıtında, bireysel meslek sahiplerinin ana gövdeyi oluşturduğu yeni orta sınıfın yaşam tarzındaki değişikliklere göndermede bulunur. Bu kesimler, olası bir siyasal tehdit karşısında hızla bir araya gelmelerini engelleyecek ölçüde, toplumsal yalıtılma koşulları altında yaşamaktaydı. Guizot’un değindiği bu izlek, daha sonra Tocqueville tarafından benimsenecek ve *Amerika’da Demokrasi*’nin ayırt edici tartışma başlıkları arasında yer alacaktı (Craiutu, 1999: 480). Aynı izleği geliştiren Pierre Paul Royer-Collard, içinde yer aldığı topluluğun genel görüşü doğrultusunda, ünlü “atomize toplum” (*la société en poussière*) kavramıyla merkeziyetçiliğin yol açabileceği tehlikelere işaret ediyordu. Royer-Collard’a göre, eski toplumun sahneden uzaklaşması sonucunda, özgül yerel kurumları ve yönetim birimleriyle “monarşinin sinesindeki gerçek cumhuriyetler” de ortadan kalkmıştı. Bu kurumlar, siyasal egemenlik alanında söz sahibi olmamalarına karşın, merkezi iktidarın

sınırlandırılmasında etkin bir rol üstlenmişlerdi. Demokratik devrimin bu aracı kurumların varlığına son vermesi sonucunda, eski toplumsal ilişkiler örüntüsünden geriye yalıtık durumdaki tekil bireyler kalmıştı (Siedentop, 1994: 26).

Doktrinerler topluluğunun merkeziyetçiliğe yönelttiği eleştiri ile aynı konuda Edmund Burke'nin Fransız devrimine yönelik eleştirel yaklaşımının dayandığı ideolojik öncüller arasındaki koşutluk dikkat çekicidir. Benzer kaygılardan hareket eden Burke de, 1789 Devrimi sonrasında merkeziyetçi ve eşitlikçi uygulamaların sivil toplum canlılığına son vermesinden korkuyordu. Devrimin ideolojik meşruluk çerçevesini oluşturan halk egemenliği anlayışı, başka şeylerin yanı sıra, geleneksel iktidar yöntemlerinin dayandığı zemini ortadan kaldırmıştı. Uzun süreçlerin ürünü olan geleneklerin ve tarihsel birikimin yok edildiği koşullarda, siyasal sistemin zorla yeniden yapılandırılmasına yönelik girişimler daha barışçıl reform olanaklarını geçersiz kılmıştı (Burke, 1955: *passim*, 40-41, 109; Ehrenberg, 1999: 157). Royer-Collard da, benzer bir mantıktan hareketle, merkezi yönetim pratiklerinin gelişmesini engelleyen geleneksel aracı kurumların lağvedilmesinin, merkeziyetçi eğilimin güç kazanmasına yol açtığını ileri sürer. Fransız deneyiminde devrimci demokrasi ile merkeziyetçilik arasındaki kaçınılmaz bağıntı, merkeziyetçi yönetimin sıkı gözetimi altındaki yerel komunal birliklerin tektipçi bir ulusal yapılanma tarafından tahrip edilmesini kolaylaştırmıştı (Craiu, 1999: 482; 2003a: 135).

Royer-Collard'ın merkeziyetçi yönetime ilişkin vurgulamasına daha yakından bakıldığında, merkezileşme süreçleri ile toplumun atomizasyonu arasında kurduğu güçlü bağıntı dikkat çeker. Merkezileşme, evrensel geçerliliğe sahip kendinde bir ilke olarak ansızın varlık kazanmak yerine, ılımlı ve aşamalı bir gelişim göstermişti. Tekil bireyleri birbirine yakınlaştıran organik bağların yokluğunda, kişisel nitelikte olmayan bütün etkinlikler kamusal özellik kazanarak doğrudan devletin denetimi altına girmekteydi. Yalıtık bireylerin oluşturduğu halksal yığın varlığı, merkezi iktidar uygulamalarına giderek daha çok başvurduğu görülen devletin aşırı güç kazanıp etkinlik alanını sürekli genişletmesini kolaylaştırıyordu. Sonuçta, Fransız toplumsal formasyonu sorumsuz kamu görevlilerinin sıkı denetimi altında "idare edilen bir halk" kategorisinin gelişmesine tanık olmuştu (Craiu, 2003b: 165). Bu uslamla, benzer kuramsal öncüllerden hareket eden Tocqueville'in demokrasi–merkeziyetçilik ve aristokrasi–yerel özgürlükler bağıntılarına ilişkin değerlendirmelerinde yeniden yankılanacaktır (Craiu, 1999: 483).

Sonuçta, siyasal çözümlerini tarihsel sürecin analitik yorumuna dayandırmaya çalışan *Doktrinerler* topluluğu, Guizot'nun açıklamalarında olduğu gibi, feodalizmden yeni tarihsel bloka geçiş sürecini merkeziyetçiliğin gelişimi çerçevesinde anlamlandırmaya yönelmişti. Feodaliteye içkin olan kurumsal yapıların

değiştirilmesiyle birlikte, devrim sonrasında meydana gelen büyük değişim ve yeniden yapılanma süreçlerinin kaçınılmaz olup olmadığı sorusu gündeme geldi. Yeni dönemin toplum biçiminde açığa çıkan sosyo-politik değişiklikler, merkeziyetçi devlet formunun oluşumu bakımından ne ölçüde belirleyiciydi? Napoléon'un mükemmelleştirdiği devlet aygıtının yeni kuşaklara bıraktığı tarihsel deneyim, ademi merkeziyetçi gelişim olasılığını bütünüyle dışlıyor muydu? Bu sorulara *Doktrinerler* tarafından verilen yanıt, iki ayrı toplum biçimi arasında gerçekleşen kapsamlı dönüşüme, aristokratik toplum biçiminden demokratik toplum biçimine geçişin kaçınılmazlığına yapılan vurguyu içeriyordu (Siedentop, 1994: 25; 1979: 163).

Demokratik toplum biçiminde merkeziyetçiliğin “doğal yönetim” tarzı durumuna gelmesi sonucunda, *Doktrinerler*'e göre, bireysel bağımsızlık ve yerel özerklik bilinçli çabayı gerektiren yapay ürünler olabilecekti (Craiu, 2003a: 136; 1999: 480). Artık doğal olmadıkları için sonradan yapay olarak yaratılmaları gereken bu özelliklerin sağlanamaması durumunda, demokratik toplum aşamasının paradoksal sonucu, olası yeni despotizm biçimleriydi. Tocqueville'in benzer yaklaşımını geliştireceği dönemin çok öncesinde, demokratik despotizm olasılığına yönelik saptama, yeni koşullar altında daha yumuşak ve ılımlı yöntemlerle de olsa, merkeziyetçi idare anlayışının yol açabileceği tehlikeli durumların hiç de temelsiz olmadığını ima ediyordu.

Demokratik Dönemde Merkezileşme Eğilimi ve Ademi Merkeziyetçilik

Guizot, *Avrupa'da Uygarlığın Tarihi*'ndeki semptomatik yargılarının birinde, karşılaştırmalı siyaset yöntemi çerçevesinde incelediği Fransa ve İngiltere'nin yönetim tarzlarını merkeziyetçilik ve ademi merkeziyetçilik kavramlarına göndermede bulunarak açıklamaya çalışır. Buna göre, Fransa merkeziyetçiliğin mantıksal sonuçlarına ulaştırıldığı bir siyasal rejime sahip iken, İngiltere'de ademi merkeziyetçilik ilkesi doğrultusunda yerel özgürlüklerin yeniden üretimi olanaklı kılınmıştı. Her iki ülkeye ilişkin kapsamlı çözümlerinde kullanılacak kavramsal aygıt, monarşi, aristokrasi ve avam kategorilerinin işlevselleştirilmesinden türetilmeliydi. Bu üç kategori arasındaki ilişkilerin incelenmesi, toplumsal yapı farklılıklarının çözümlemesinde gerekli çıkış noktasını sağlayacaktı (Craiu, 1999: 477).

Doktrinerler topluluğu Fransa'nın tarihsel gelişimine baktığında görülen şey, farklı sosyo-politik örüntüleriyle birlikte, yerellik ve ulusallık arasındaki ilişkileri biçimlendiren özgül koşullardı. Fransa, İngiltere'den farklı bir tarihsel rota izleyerek, monarşi-aristokrasi-avam ilişkisinin ayrıksı yapılanmasına tanık olmuştu. Ortaçağın

başlangıcından itibaren Fransız monarşisi, asıl iktidarın soylu aristokrasinin elinde bulunduğu bir siyasal yapılanma içerisinde, halkın geneli düşünüldüğünde ancak sembolik bir varoluşu ifade eden mütevazı bir konumlanmayı temsil ediyordu. Burjuvazinin gelişiminin artık belirginleşmeye başladığı dönemde, feodal egemenler karşısındaki huzursuz konumlarını sorgulayan toplumsal kesimler, monarkın kimliğinde bir ittifak ögesi bulabileceklerine inanmışlardı. Sonradan Fransız tarihsel blokunun bütün görünümünü derinden etkileyecek bu ittifak girişimi, yerel soyluluğun siyasal etkinliğinin sınırlandırılması açısından kaçınılmazdı. Burjuvazinin aristokrasi karşısındaki gerilimli durumu, verili ittifak ilişkileri bağlamında, karşılıklı sınıfsal konumlanmaların olumsal gidişatı üzerinde belirleyiciydi. Başka koşullar altında, Taç'a karşı aristokrasi ile burjuvazinin ittifak kurması durumunda, eklemlenme sürecinin dolaysız bir ürünü, dönüşüm sürecine bağlı olarak ortaya çıkması muhtemel burjuva-eğilimli "doğal aristokrasi" olacaktı. Böyle bir sınıfsal dönüşüm sağlanamadığı için, burjuvazinin aristokrasi karşısındaki uzlaşmaz konumunun zorunlu kıldığı ittifak sonucunda, süreçten yararlanarak çıkan, monarşi olmuştu. Taç'ın siyasal iktidarını güçlendirmesinin bedeli, sonradan Fransız toplumsal formasyonunun diğer yönlerini de belirleyecek olan, merkezîyetçi ve bürokratik devlet yapılanmasıydı (Siedentop, 1994: 36, 164).

Bu uslamlamaya dayanan *Doktrinerler*'e göre, Fransa'da aristokrasiyle ilişkili yerel özerklik biçimlerinin lağvedilmesinde asıl etkili olan süreç, aristokrasinin bir sınıf olarak etkisizleştirilmesine yönelik uygulamaları içeren politikalarda açığa çıkıyordu. *Tiers etat*, hükümdarın gücünü sağlamlaştırırken, feodal soyluluğa ait yerel özerklik biçimlerinin bütün görünümünün de sahneden silinmesi için kararlı bir savaşım yürütmekteydi. Böylece, iktidarın merkezileşmesi sürecine soyluluğun özgürlük formlarının, loncaların, özerk kentlerin, kiliselerin, korporasyonların vb. güçten düşürülmesi eşlik ediyordu (Siedentop, 1994: 164; Hereth, 1986: 26-27). Guizot'nun yorumuna bakılırsa, sınıflar arasındaki güç ilişkilerinin bu şekilde gelişmesi sonucunda, ayrı siyasal sistemler olan monarşi, aristokrasi ve demokrasi arasında bir uzlaşma sağlanamamış, bunlardan her biri kendi egemenliğini diğerlerinin aleyhine olmak üzere kurmaya yönelmişti. Kısacası, kralla burjuvazinin aristokrasi karşısı ittifakının kaçınılmaz sonucu, yerel özerkliğin ortadan kaldırılmasıyla birlikte, mutlak iktidarın ve merkezîyetçiliğin güç kazanması olmuştu (Craiu, 1999: 477-78).

Buna karşılık, Norman istilası dolayısıyla güçlü bir hükümdarlık kurumunun yaratıldığı İngiltere'de ise, sınıflar arasındaki güç dengeleri farklı biçimler altında gelişmişti. İki ülke arasındaki organik farklılıkları ortaçağdaki yapılanma özelliklerine kadar götürerek inceleyen Barante ve Guizot'ya göre, İngiltere'de merkezîyetçi feodalitenin kurulmasını sağlayan etkenlerden biri, egemen kesim karşısında hasmane bir tavır benimseyen halkın sürekli denetim altında tutulmak zorunda oluşuydu. Taç'ın

diğer toplumsal kesimler üzerindeki görece üstünlüğü, soyluluğun, ittifak stratejilerinde Fransız benzerlerinden daha farklı bir tutum almasıyla sonuçlandı. On üçüncü yüzyıla gelindiğinde güç kazandığı açıkça belirginleşen kralın siyasal konumunu görece katlanabilir seviyelerde yeniden yapılandırmak isteği, soyluluğun avam kesimin temsilcilerini parlamentoya çağırmasının nedeniydi. Bu özgül ittifak sonucunda, siyasal kertede kralın gücünün sınırlandırılması ve egemenliğin parlamentoyla paylaşılması için olanaklar yaratılıyordu; toplumsal kertede ise, soyluluğun avam katmanıyla birlikteliği, doğuma değil, zenginlik ve eğitime dayalı “doğal bir aristokrasi”nin oluşumuna giden yolu açıyordu (Siedentop, 1994: 35-36; 1979: 164). Böylelikle, toplumsal bütünlüğün değişik kurumları (yerel ve merkezi kurumlar, sivil ve dinsel yapılanmalar, demokrasi, kraliyet, aristokrasi vb.) uyuşmacı biçimler altında etkinlik gösterebileceklerdi (Craiu, 1999: 478).

Bu bakış açısından, her iki ülkedeki farklı sınıfsal ilişkiler ve güç dengelerinin zorunlu sonucu, siyasal alanın yeniden yapılandırılmasını sağlayan dinamiklerde net bir biçimde açığa çıkıyordu. Fransız deneyiminde soyluluk karşısındaki *tiers etat*-kral ittifakı, siyasal iktidarın ve devlet aygıtının (aynı anlama gelmek üzere, yürütmenin) aşırı merkezîyetçi bir nitelik kazanmasıyla sonuçlanırken; İngiltere’de ise, soyluluk-avam ittifakı, yasama erkinin güçlenmesi için uygun koşullar yaratmıştı. Öte yandan, merkezileşme süreçlerinin farklı yaşanmasına bağlı olarak, İngiltere’de siyasal alandaki merkezîyetçilik yönetim alanındaki merkezîyetçiliğe gereksinme duyulmaksızın sağlanmış, böylece aristokrasinin yerel özerkliği korunabilmişti.² Fransa’da ise, burjuvazinin soyluluğu tasfiye etmeye yönelik hırslı savaşları sonucunda, merkezi iktidarın aşırı güçlenmesine koşut olarak yerel özerklik biçimleri ortadan kaldırılmış, devlet dışındaki gönüllü örgütlenme formları ve anlayışı zayıflamıştı (Siedentop, 1979: 164; Hereth, 1986: 27).

Fransa’da merkezîyetçiliğin özellikle yönetim alanında etkinlik kazanmasıyla birlikte gündeme gelen liberal kaygılar arasında, iktidar yoğunlaşmasının olası kötü sonuçlarından hangi siyasal yöntemlerle korunulabileceği sorusu öne çıkıyordu. Yerel özerkliğin ortadan kaldırılması bir kez gerçekleşince, Montesquieu’nün İngiliz deneyiminden yararlanarak önerdiği güçler ayrımı gibi yöntemler işlevsel olamıyordu. Merkezi iktidar ile yerel özerklik arasında anlamlı ve etkin bir dengenin kurulmasını sağlayacak öneriler konusunda ne liberallerin ne de başka akımların hazır ve ikna edici yanıtları vardı. İngiliz modelinden esinlenerek benimsenecek uygulamalar, oradaki “doğal aristokrasi”nin sahip olduğu toplumsal etkinlik düzeyi hiçbir biçimde yaratılamayınca ussallığını yitiriyordu (Siedentop, 1994: 37).

---

² Tocqueville de, İngiltere’ye yaptığı gezi sırasında, oradaki merkezîyetçiliğin yönetsel değil siyasal (governmental) nitelikte olduğunu gözlemlemiştir (1958: 109).

Bu durumda, *Doktrinerler* topluluğunun önerisi, yerel kurumların geliştirilmesine yönelik önlemlerin alınmasına dayanmaktaydı. Royer-Collard, 1821'deki parlamento çalışmaları sırasında, kralın merkezi erkini dengeleyecek ve özgürlükleri güvence altına alacak kurumsal yapılanmaların yerel düzeyde araştırılması gerektiğini savunmuştu. Aynı şekilde, Barante da *Des communes et de l'aristocratie*'de, hukuksal açıdan değeri yeterince bilinmeyen yerel kurumların yurttaşlar arasında güçlü bağlantıların kurulması için son derece yararlı olacağını belirtiyordu (bkz. Craiutu, 2003a: 134; 2003b: 163-64). Yönetici sınıfın yeniden yapılandırılması ve "doğal aristokrasi"nin oluşturulması için uygulanması gereken politika, ademi merkeziyetçi yöntemlerin olabildiğince yaygınlık kazanmasının önünü açmaktı. Demokratik devrim sonrası toplumda, yeni bürokratik tiranlık biçimlerini engelleyecek temel yöntem olarak ademi merkeziyetçilik, yerel özerkliğin sınıf çatışmasını da önleyebilmesinin koşullarını yaratacağı (Siedentop, 1994: 36-37).

Doktrinerler topluluğunun önerdiği ademi merkeziyetçi programın dayandığı kuramsal öncül, her toplumun içerdiği doğal üstünlük biçimlerinden yararlanılmasını sağlayacak olan düzenlemelerin ancak yerel düzeydeki bireysel enerjilerin katılımıyla başarıya ulaştırılabileceği düşüncesine dayanmaktaydı. Tocquevilleci bakış açısının türetebileceği ideolojik-politik konumlanmaların genel bağlamına yabancı olmayanların açıkça yakınlık duyacağı üzere, merkezi iktidarın toplumsal yaşamın bütün görünüşleri üzerindeki sıkı denetiminden vazgeçmesi kritik önemdeki bir gereksinme olarak formüle ediliyordu. Toplum, salt merkezi yönetimin ussal uygulamaları sonucunda verimli ürünleri toplanacak bakir bir etkinlikler alanı değildi (Craiutu, 1999: 481).

Tocqueville ve Merkeziyetçilik Kültürü

Tocqueville, Restorasyon liberalizminin kuramsal etkisi altında, Fransız toplumsal formasyonunu derinden etkileyen temel bir ikilemin, demokratik devrimin bütün özgürleştirici kazanımlarına karşın, toplumun genel olarak içinde bulunduğu depolitizasyonda açığa çıktığına inanıyordu. Devlet aygıtında toplanan muazzam gücün merkeziyetçi bir tarzda hükümetin eline bırakılması, devrimin sağladığı katılım olanaklarını zayıflatmak üzere, siyasal iktidarın kimi görünüşlerinin halka devredilmesini engellemektedir. Soyluluğun eski toplumda denetiminde tuttuğu yetkiler, yerel kurumların önemsizleştirildiği koşullarda, merkezi yönetime aktarılmaktaydı. Tocqueville, bu nedenle, Fransızların "özgür hükümet"i yaratmakta da, merkeziyetçiliği ortadan kaldırmakta da başarısız olduğunu acıyla kaydeder (ayrıca bkz. Hereth, 1986: 30, 126).³

³ Tocqueville, *Anılar*'ında şöyle yazar: "Devrimler karşısında hiçbir şeyin güvencede olmadığını söylediklerinde, onlara yanıldıklarını ve merkeziyetçiliğin böyle bir şey olduğunu söylerim. Fransa'da oluşturamayacağımız tek şey özgür hükümettir; yok edemeyeceğimiz tek kurum ise, merkeziyetçiliktir" (1896: 238; ya da, 2003: 170).

Doktrinerler'in yaklaşımlarından etkilenen Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*'nin kuramsal altyapısını hazırlarken, benzer öncüllerden hareket eder. En genel düzeydeki soyutlamaları, özellikle iki ayrı toplum biçimine (aristokratik toplum ve demokratik toplum) ilişkin değerlendirmelerinde belirginlik kazanır. Birincisinden ikincisine doğru kaçınılmaz geçiş sürecinde, soyluluğun elinde bulundurduğu yerel yetkilerle ilgili düzenlemelerin ve aracı kurumların lağvedilmesi, toplumun yerel özerklik biçimlerinden yoksun kalmasının yaratabileceği tehlikeli durumlara zemin hazırlıyordu (Siedentop, 1979: 165). Böylece, Tocqueville, merkezi yönetimin olası rakiplerinden kurtulmasının yolunun, onları alternatif güçlere dönüştürebilecek sosyo-politik araçların etkisizleştirilmesinden geçtiğini formüle edebiliyordu. Bir kez bu hedef gerçekleştiğinde, aracı kurum ve geleneklerin yokluğu merkezi iktidarın tekil bireylerle ilişki kurduğu toplumsal uzamın sınırsız bir boşluk halinde ortaya çıkmasıyla sonuçlanıyordu. Kamusal alanın “tek ve zorunlu” ögesi ve “toplumsal makinenin tek işlemsel odağı”, merkezi iktidardan başkası değildi artık (Tocqueville, 1955: 68; ayrıca bkz. Poggi, 1972: 75-76; Habermas, 1998: 136-38).

Tocqueville'e göre, demokratik devrimin gerçekleşmesinin ardından açılan yeni dönemin koşulları, yurttaşlar topluluğunda demokratik hükümetin niteliğiyle ilgili olarak kendine özgü tasavvur biçimlerinin gelişmesini sağlıyordu. Eski rejimde geleneksel kurumların düzenlediği toplumsal ilişkilerin geçmişte olduğu gibi yeniden üretilememesine bağlı olarak, popüler bilinçte hükümet kertesinin teklifine ilişkin algılamalar ağırlık kazanmıştı. Zorlama işlevinin öne çıktığı şiddete dayalı devrim, eşitlik ilkesinin egemenliğini ilan ederken, aynı zamanda eski sınıfsal üstünlük ilişkilerinin de sona erdirildiğini açıklıyordu. Eski egemen sınıfın yerel düzeydeki etkinlikler toplamının devrimci dalganın etkisi altında birdenbire darmadağın edilmesi sonucunda, başgösteren toplumsal dağınıklığı güçlü iradesiyle ortadan kaldıracak alternatif öznelerin bulunmayışı önemli bir engeldi. Tocqueville, eski rejim karşısındaki olumlu yaklaşımını romantik bir nostaljiye dönüştürme tuzağına düşmeksizin, devrimin kaçınılmaz zorunluluğunu kabul eder. Ancak, yeni dönemdeki asıl sorun, toplumsal ilişkiler örüntüsünün içine düştüğü kargaşalıktan yararlanan temel aktörün, yani bütün bir sosyo-politik uzam boyunca kendi tekil egemenliğini kabul ettiren devletin sahip olduğu muazzam güçten kaynaklanıyordu (Tocqueville, 1953: 297).

Halkın içinden çıkabilecek değişik gruplar ya da toplumsal özneler, siyasal kargaşalık ortamını sonlandırmaya yönelik etkinlikleri düzenleyebilecek ölçüde yetenekli olabilselerdi durum daha farklı olacaktı. Ne var ki, siyasal düzlemde böyle bir alternatifin yaratılamaması sonucunda, bütün toplumsal süreçleri denetim altına alan devlet ya da hükümet, işleri yoluna koyabilmek için, yönetim süreçlerinin bütün ayrıntılarını kontrol edebilir hale gelmişti. O zaman da, merkeziyetçiliğin ülke rejiminin

“kaçınılamaz” bir niteliğine dönüşmesi şaşırtıcı bir gelişme olmuyordu. Napoléon döneminde, ülke politikalarının bütün yönlerinin tekbiçimli bir merkezi yönetim aygıtında yoğunlaşmasını sağlayan merkeziyetçilik, doğal bir gelişmenin ürünü olarak görülebilirdi. Bu nedenle, Tocqueville, Napoléon’un merkeziyetçi politikalara başvurması dolayısıyla kınanmasını ya da görmezden gelinmesini anlamlı bulmaz. Hükümdar, orta sınıfların üst kesimlerinin ve soyluluğun sahneyi terketmesinden sonra önünde bulduğu merkezi güç olanağını keyfince reddedemezdi. Amerika’da böyle bir durumun ortaya çıkmasına yol açan koşullar bulunmadığı için, Tocqueville’e göre, özyönetim geleneği bağlamında siyasal erkin bütün görünümünün devlete bırakılması söz konusu olmamıştı (1953: 297). Dolayısıyla, bu uslamlamadan çıkacak sonuç bellidir: Herhangi bir ülkede yaşanan özgül tarihsel gelişim dinamikleri, demokratik toplum aşamasındaki merkeziyetçiliğin hangi koşullarda nasıl gelişeceğini belirlemektedir. Başka bir deyişle, merkeziyetçiliğin gelişim tarzı, eşitlik ilkesinin toplumsal ilişkilerde egemenlik kurmasını sağlayan süreçlere olduğu kadar, bu egemenliğin bürüneceği özel biçimlere de bağlıydı (Tocqueville, 1953: 297).

Fransa’da entelektüel-kültürel süreçlerin içinde gerçekleştiği özgül koşullar, devrime giden yolda, merkeziyetçi paradigmanın yaygınlık kazanmasını kolaylaştıran algılama tarzları için yeterince uygundu. Tocqueville’in “yazarlar” (*ecrivains*) genel başlığı altında topladığı aydın kesimler, her ne kadar siyasal alana doğrudan katılmalarını engelleyecek biçimde pratik deneyim birikiminden yoksun olsalar da, devrim öncesinde muazzam bir etkileme gücüne sahip olmuşlardı. Aydınlar katmanının siyasal gücünün kökeninde, bu kesimin toplum içindeki genel konumunun sağladığı olanaklar kadar, devrim öncesinde bile önem kazanan merkeziyetçi politikalar da aranmalıydı. Siyasal alandaki entelektüel tartışmaların genel seyrini belirleyen bu katman, genel düzenlemeler ve yasalara yönelik olarak yaptığı vurgulama dolayısıyla, merkeziyetçiliğin hegemonik koşullarının hazırlanmasına katkıda bulunuyordu. Her zaman toplumun somut gereksinimleriyle yakından bağlantılı oldukları söylenemese de, aydınların etkisi altında biçimlenen tartışmalar sırasında, genel ve soyut siyasal program önerilerinin dile getirilmesi şaşırtıcı değildi. Bu öneriler, sonuçta, devrimin entelektüel ve ideolojik yöneliminin somutluk kazanmasında etkili olacaktı (Hereth, 1986: 73). Modern demokratik eşitlikçilik ideolojisinin egemen duruma gelmesinde, Fransız entelektüellerinin göz ardı edilemeyecek katkıları olmuştu. Başka bir deyişle, aydın ve filozofların yönetsel merkeziyetçilik anlayışının gelişimine yaptıkları katkı, Fransız ulus devletinin oluşum sürecinin temel bileşenlerinden biriydi (Marini, 1991: 257).

Tocqueville’e göre, Aydınlanma düşüncesi popüler yönelimlerin biçimlenmesi üzerindeki etkisi nedeniyle, devrimin hazırlayıcı faktörleri arasında sayılmayı hak etmişti. On sekizinci yüzyıl ortalarında, İngiltere’deki benzerlerinden farklı olarak, kamusal alanda belirleyici bir kimlik kazanamayan Fransız aydınları, Almanya’da

olduğu gibi saf felsefe alanına çekilmek yerine, siyasal süreçlerde etkinleşmeyi hedef olarak seçmişlerdi. Ne var ki, temel sorun, siyasal alana yönelik aşırı istekliliği doğru mecraya yöneltecek yeterli birikimin olmamasıydı. Bu sorunun varlığı tarafından biçimlendirilen düşünce tarzları, bu aydınların, akıl ve doğa yasalarından çıkartılabilecek genel kuralları basitçe uygulanabilir olarak görmelerine yol açıyordu. Oysa, Tocqueville'e göre, toplum ve siyaset konusundaki karmaşık gereksinmelerin böyle algılanması büsbütün yanlıştı. Geçmiş dönemde kamusal yaşamın sorumluluk isteyen görevlerinden dışlanan bir kesimin, yeni koşullar altında birdenbire aşırı siyasallaşmasının, siyasal süreçlerin genel işleyişi üzerinde olumsuzluk yaratması kaçınılmazdı. Benzer durumdaki diğer toplumsal kesimlerin içinde bulunduğu deneyimsizlik de, "edebi politika"nın somut bir gerçeklik olarak algılanmasını kolaylaştırıyordu. Devrimin hazırlandığı tarihsel dönem boyunca, aynı tutum soyluluk içerisinde bile görülmüştü. Bu kesim, toplumsal yaşamın gelişmesini sağlayacağını düşünerek yakınlık duydukları tasavvurların günün birinde kendi ayrıcalıklarının da ortadan kaldırılmasına yardımcı olacağını görememişti. Siyasal katılım olanakları ellerinden alınan geniş kitleler saf politik kuramın büyüleyici etkisine açık duruma gelirken, yönetici sınıflar ellerindeki bürokratik aygıtı yeterince kullanamıyorlardı. Yönetici sınıfların bir bütün olarak toplumsal gerçeklik alanıyla ilişkilerinin kesilmesi, siyasal gerçekçilik yetisinin olduğu kadar olaylara müdahale yeteneğinin de körelmesine yol açıyordu (Lively, 1965: 57).

Toplumsal yaşamın derinliklerinde hazırlanmakta olan devrim patlak verdiğinde ise, 18. yüzyıl edebiyatında yankıları görülen algılama tarzlarının uygulamaya geçirilmesi için elverişli koşullar doğmuştu. Toplumsal gerçekliğin nesnel analizinin mutlaka gerekli bulunmadığı saf siyaset kuramından türetilen soyut genellemeler, kurumsal yapıların yeniden oluşturulmasına yönelik istekleri kamçılıyordu. Bununla birlikte, devrimci düşüncenin gelişimindeki katkısı nedeniyle dikkat çeken Aydınlanma geleneği, kendi siyasal paradigmasını bütünüyle uygulayabilecek durumda değildi. Devrimin ve imparatorluğun kurumsal yapısı, Aydınlanma düşünürlerinin önerileri doğrultusunda yeni baştan oluşturulan pratiklerden çok, eski rejimin genel biçimlenişine dayanıyordu (Lively, 1965: 58). Eski rejimden devralınan merkeziyetçi politikalar, bu durumun tipik göstergesiydi. Aslında, Tocqueville açısından tartışılması gereken temel başlık, kaçınılmaz bir biçimde geliştiği anlaşılan devrimin kendisi değil, onun geçmişten miras aldığı kurumsal uygulamalardır.

Bu bağlamda, entelektüel-siyasal bir akım olarak sosyalizm bile, bütün eleştirel konumlanmasına karşın, Tocqueville'in sert bir biçimde eleştirdiği bir eğilimdi (1955: 164; ayrıca bkz. Soltau, 1959: 55).⁴ Tocqueville'in bu akıma yönelttiği eleştirinin

⁴ Tocqueville, sosyalist kuramları "yıkıcı" olarak niteler (1955: 164).

kökeninde de merkeziyetçilik başlığıyla ilişkili tartışma yatar. Tocqueville, sosyalizmde, merkeziyetçiliğe yönelik ateşli çağrıdan başka dikkate alınabilir bir özellik görmüyordu. Bu akım, ona göre, 18. yüzyıl Fransız aydınlarının sürdürdüğü geleneğe bağlı olarak, toplumsal ve siyasal süreçlerin merkeziyetçilik ilkesi etrafında düzenlenmesini savunmaktaydı. Böyle bir savunma ise, son kertede, eski rejimin işleyiş biçimlerinin, kural ve uygulamalarının yeni koşullar altında sürdürülmesinden başka birşey değildi. Öte yandan, sosyalizmin özel mülkiyet karşısındaki son derece keskin eleştirel tutumu, Tocqueville'e göre, bireysel özgürlüklerin savunulması bakımından dikkatle incelenmesi gereken bir olumsuzluk kaynağıydı. Herşeyden önemlisi, bu akım sonuçta devleti ve hükümeti diğer toplumsal aktörler karşısında ön plana çıkartarak bireysel bağımlılık ilişkilerinin devamına yol açtığı için eleştirilmeliydi (Tocqueville, 1955: 164; Hereth, 1986: 123-24).

Tocqueville'in Aydınlanma geleneğine ve sosyalizme yönelttiği sert eleştirinin bir benzeri, fizyokratlar ya da ekonomistler için de gündeme getirilmiştir. Bu kesimler, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde devlet iktidarına verdikleri muazzam önem dolayısıyla, sosyalist akımın öncüleri arasında sayılmalıydı (1955: 164). Tocqueville'e göre, ekonomistler daha devrim öncesinden başlayarak "demokratik despotizm" adı altında tiranlık rejimini savunmuşlardı (1955: 163). Bu kesimin özellikle saldırdığı hedeflerin başında, tam da devrimle birlikte ortadan kaldırılan kurumların gelmesi anlamlıydı. Ekonomistlerin önerdikleri yeni kurumların devrim sonrasında oluşturulması ise aynı durumun bir başka göstergesiydi. Devrimin gerçekleştirdiği bütün kalıcı işlerin entelektüel kaynaklarına bakıldığında bu kesimin açığa çıkarılması hiç de şaşırtıcı olmayacaktı (1955: 158). Ekonomistlerin entelektüel paradigması, modern siyasal düşüncede geniş bir biçimde yankılanan demokratik devrim anlayışının izlerini taşımaktaydı. Bu yaklaşım yeri geldiğinde, bütün ayrıcalıkların lağvedilmesini ve kimi zaman kölelik anlamına gelse de, eşitlik ilkesinin egemen kılınmasını savunuyordu. Tocqueville'e göre, özgür sözleşme anlayışını bile reddeden bu akım, kamusal çıkarları herşeyin önüne geçirdiği için özel hakları dikkate almıyordu (1955: 158-59).

Tocqueville, fizyokratları, toplumsal yaşamın bütün boyutlarını yeniden tasarlarken devleti aşırı işlevselleştirdikleri için eleştiriyordu. Devletin, yalnızca ulusun yönetimindeki bir irade olmanın ötesine geçerek, önceden oluşturulmuş bir tasarım doğrultusunda bütün toplumsal süreçlere yön verecek ölçüde güçlü kılınması kabul edilemezdi. Ayrıca, devlete bütün yönetim yeteneğini devretmiş bulunan toplumun, karşılığında, hiçbir denetim olanağına sahip olmaması da üzerinde düşünülmesi gereken bir olumsuzluktu. Görünürde kuramsal olarak egemenlik hakkı tanınan ulus adına, devletin son derece güçlü bir özne haline getirilmesi kabul edilemezdi. Yine, devlete aktarılan yetkenin denetlenmesinde kamuoyunun etkili yöntem ve araçlardan

yoksun bırakılması da bir başka tartışmalı konuydu. Bu durumda, devlet kertesinde ortaya çıkabilecek tiranlık uygulamalarından kurtulmanın başlıca yolu devrimci etkinlikten geçiyordu (Tocqueville, 1955: 163). Fizyokratlar, bütün hiyerarşik yapıları ve toplumsal farklılıkları ortadan kaldırmayı önerirken, devlet iktidarı karşısında kendi özel alanlarına çekilmiş bir bireyler yığını bırakıyordu. Bu saptama, demokratik toplum aşamasında bireyselleşme eğiliminin güç kazandığı yolundaki değerlendirmesiyle birlikte düşünüldüğünde, klasik Tocquevilleci argümanlar arasında öne çıkar.

Dolayısıyla, Tocqueville'in bakış açısından, demokratik toplumda yönetsel merkeziyetçiliğin egemen eğilim haline gelmesi, insanlar arasındaki farklılıkları düzleştirmeye yönelik demokratik bakış açısının kurduğu hegemonik üstünlükle yakından ilintilidir. Bütün toplumsal yapıyı alt üst eden kapsamlı bir devrim uğrağından sonra yurttaşlar arasında sağlanan sosyal ve hukuksal eşitlik, merkeziyetçi uygulamaların gelişmesi için itici bir güç rolünü oynamaktaydı (Lively, 1965: 155). Tocqueville'e göre, toplumsal sınıflar arasındaki güç dengelerini yeniden oluşturan uzun süreli savaşımın sonunda sağlanan eşitlik ilkesi, aynı zamanda, yerel özerklik biçimlerinin de ikincilleştirilmesine yol açmaktaydı. Aristokrasiye karşı sürdürdükleri yoğun ve etkili savaşımın gereği olarak, ast sınıflar eski rejimdeki egemen sınıfın üstünlüğünü ortadan kaldırmanın yolunu onun yerel özerkliğine yönelik saldırılarda bulmuştu. On sekizinci yüzyılda, Fransa'nın kendine özgü güç ilişkileri içerisinde, bu hedefe ulaşmak için zorunlu görülen merkeziyetçi politikaları benimseyebilecek ve ittifak kurulabilecek tek özne kraldan başkası değildi. Krallık gücünün artırılması, büyük ölçüde, aristokrasinin yerel düzeyde sahip olduğu ayrıcalıkların ve özerkliğin giderek ortadan kaldırılmasına bağlıydı (Lively, 1965: 155).

Eski rejimde kralın merkezi iktidarını sınırlandırıcı bir işlev üstlenen yerel özerklik biçimlerinin, devrim sonrasında eşitlikçi politikaları benimseyen toplumsal kesimlerce hedef tahtasına yerleştirilmesi aristokratik toplumun genel görünümü dikkate alınmaksızın kavranamazdı. Tocqueville'in kuramsallaştırmasına göre, aristokratik toplumda yerel kurumlar, ulusal düzeydeki merkeziyetçilik uygulamalarının baskınlık kazanmasını engelleyecek tarzda etkinlik gösteriyordu. Yerel yönetim alanındaki iktidar, kimi zaman keyfi ve baskıcı biçimlere bürünse de, aristokratların kişisel denetimi altında bulunmaktaydı. Köylülerle lord arasındaki ilişki, geleneksel deneyimin sağladığı koşullar ve formlara göre biçimlenmekteydi. Bağımlı köylüler efendilerinin kimi gereksinmelerini karşılarken, lordlar da kendi yönetimleri altındaki kesimlerin refahı için genel yönetim yetkisini kullanıyordu. Topluluğun yeniden üretim koşullarının sağlanması sırasında, lordların işlevi, kimi sıkıntılı dönemlerde köylülerin korunma ve yardım gereksinmeleri için uygun ortamın yaratılmasıydı. Geleneğin koşullandırılmasına bağlı olarak gelişen bu eşitsizlik ilişkisinde, köylülere yönelik koruma etkinliği lordların kullandığı egemenlik ve otoritenin meşruluk çerçevesini sağlamaktaydı (Pope, 1986: 68).

Soyluluk ile köylüler arasındaki bu eşitsiz değişim ilişkisi, bir yanda merkezi iktidar karşısında özgürlük, diğer yanda da yerel otorite karşısında kimi zaman tiranlık biçimlerine bürünebilen bir bağımlılık durumu yaratıyordu. Asıl olarak soyluluğun yararlandığı özgürlüğün kökeninde, ulusal düzeydeki ademi merkezîyetçi iktidar yapılanması ile lordların yerel egemenlikleri bulunmaktaydı. Yerel iktidarın yarattığı avantajlar, bölgesel sorunlara daha dolaysız olarak eğilmeyi kolaylaştıran geleneksel deneyimden kaynaklanıyordu (Pope, 1986: 68-69). Her baronun kendi baronluğunda kral olduğu yolundaki feodal ilke, yerel düzeydeki sorunların çözümünün yine yerel yetkililerce sağlanmasını öngören uygulama kuralıyla uyum içindeydi. Soylular, merkezi iktidar karşısındaki özerklikleri gereği, feodal hukuk kuralları çerçevesinde bölgesel egemenliğin kendilerine sağladığı olanaklardan yararlanabiliyorlardı (Poggi, 1972: 15; Tocqueville, 1955: 40).

Tocqueville'e göre, yerel özerklik ve özgürlüklerin gelişimi için en uygun ortamı aristokratik toplum sağlamaktaydı. Aristokratik kurumların merkezi iktidar karşısındaki özerklikleri sayesinde, yerel özgürlüklerin korunması mümkün olabiliyordu (Gannett, 2003: 10). Bölgesel ve yerel kurumların hükümetten bağımsızlaşabildikleri böyle bir toplumda, soyluluğun elinde bulundurduğu ayrıcalıklar ve özgürlükler, siyasal iktidarın sınırlandırılmasında etkili olmaktaydı. Tocqueville, ilk bakışta yalnızca aristokrasinin yararına olduğu görüntüsünü veren bu durumun, sonuçta, siyasal iktidarın olası müdahaleleri karşısında halkın korunmasına olanak tanıdığı için kabul edilebilir bir sistemin göstergesi sayılabileceğine inanıyordu (Lively, 1965: 91-92). Böyle bir sistemin demokratik devrim sonucunda ortadan kaldırılması, zaten eski rejim altında başlamış olan merkezileşme sürecinin aristokratik gücü giderek etkisizleştirmesini nihai evreye getirmişti. Mutlak monarşinin başlattığı bu süreç, mutlakîyetçi eğilime verilen destek nedeniyle Napoleon döneminde giderek derinleştirilmişti (Lively, 1965: 154-55).

Tocqueville, bu nedenle, hemen bütün uluslar için yararlı olduğunu düşündüğü bölgesel-yerel kurumların, özellikle demokratik toplum aşamasına geçilen ülkelerde daha da kaçınılmaz bir duruma geldiğini belirtir. Aristokratik toplumda düzen özgürlük koşullarında kolaylıkla sağlanabiliyordu, zira düzenin bozulmasından öncelikli olarak ayrıcalıklı kesimler zarar görecekti. Öte yandan, aristokrasinin despotik iktidarlara karşısında halkı koruyabilecek güç ve olanaklara sahip olması önemli bir göstergedi; ne var ki, demokratik toplumlar despotizmin olası tehlikelerinden halkı koruyabilecek düzeydeki örgütlü güç olanaklarından yoksundu. Bölgesel özerklik ve özgürlük koşullarına sahip olmayan demokrasi, halkın korunması için uygun araçları geliştirmek zorundaydı. Üstelik, demokratik aşamada bütün toplumu etkilemeye başlayan bireyselleşme eğilimi sonucunda, yerel düzeydeki sorunları bile çözüme kavuşturamayan halkın ulusal düzeydeki çözümleri nasıl üreteceği tartışmalıydı

(Tocqueville, 1948: 95). Bu koşullar altında, despotik rejimin aşırılıklarını önlemenin ve mutlak iktidarın olumsuz uygulamalarını sınırlandırmanın yolu, bölgesel kurumların ya da yeni tipte aracı kurumların oluşturulmasından geçmekteydi.

Aristokratik toplumun ademi merkeziyetçi yönetim tarzı karşısında, demokratik toplumun siyasal erki merkezileştirmeye yönelik eğilim sergilemesi ciddi sorunlar yaratıyordu. Aristokratik toplumda başkaları üzerindeki üstünlüklerini doğuştan gelen özellikler ya da sahip olunan zenginlik kıstasına göre oluşturan ayrıcalıklı kesimler, kendi egemenlik alanlarını kolaylıkla koruyabiliyorlardı. Ne var ki, demokratik devrim sonrası toplum biçiminde bireyler arasındaki dayanışma olanakları ortadan kalktığı için, insanların kendilerini koruyabilmek için tek olanak olarak gördükleri merkezdeki siyasal iktidara yönelmeleri anlaşılabilir. Tocqueville, bu nedenle, demokratik toplumda insanlar merkezleşmeye doğru neredeyse içgüdüsel bir eğilim gösterirlerken, yeni koşullara uygun aracı kurumların ancak bilinçli ve planlı çabalarla oluşturulabileceğini düşünmekteydi (Blits, 1997: 18).

Tocqueville'e göre, merkeziyetçi eğilimin belirginlik kazanmasına koşut olarak Fransız aristokrasisinin uğradığı güç kaybının kökleri 14. yüzyıla kadar uzanıyordu. Dolayısıyla, 1789 Devrimi'nin açtığı tarihsel dönemin kimi özellikleri doğrudan belirli bir zaman diliminin konjonktürel etkileri altında biçimlenmemiştir. Devrimci atılım döneminde Bastille'in işgaline kadar devam eden birkaç yıllık süre boyunca, merkezleşme gibi bir eğilimin siyasal düzlemdeki yerinin ayrıştırılması önceki süreçlerin dikkate alınmamasını gerektirmezdi. Başka bir deyişle, merkezleşmeyi Fransız Devrimi'nin bir ürünü olarak görmek yanlıştır: Devrim merkezleşmeyi yaratmamış, sadece mevcut süreci derinleştirerek bu eğilimi mükemmelleştirmişti (Tocqueville, 1953: 352; Lamberti, 1989: 210). Merkezleşmenin eski rejim altında tedricen başlayan gelişim dinamikleri, sonunda, devrimin özgül biçimlenişi üzerinde etkili olmuştu. Devrimin bu noktada başardığı şey, bütün siyasal erkin başkentte toplanmasını sağlayarak yerel özerklik biçimlerinin ortadan kaldırılmasıydı (Lively, 1965: 154).

Tocqueville, bu nedenle, Fransız Devrimi'nde birbiriyle karşıt biçimde gelişen iki farklı süreci ayırt eder. Kesinlikle karıştırılmaması gereken bu süreçlerden birincisi, özgürlüğün gelişimiyle ilişkiliydi; diğeri, despotik yönetim biçiminin güç kazanmasına yönelik bir eğilimi yansıtıyordu. Eski rejimin monarşik yönetimi altında kral, hukuksal kuralların tek düzenleyicisi konumundaydı; buna karşılık, merkezi iktidarın yönetimine bağlı kılınmış olsalar da, yönetim hiyerarşisinin daha alt basamaklarında bölgesel kurumların kimi görünümüleri saptanabiliyordu. Kendi içinde bütünlüklü bir yapı sergilemekten uzak olan bu kurumlar, çoğu zaman, yetkilerini aşırı kullanan yerel aristokratların elinde kolayca baskı araçlarına dönüşebiliyordu. Devrim bir yandan

soyluluğun egemenliğini ve yerel kurumları ortadan kaldırırken, öbür yandan da lağvedilen yapılardan geri kalan siyasal boşluğu merkeziyetçi uygulamalarla doldurmaya yönelmişti. Devrimin bu ikili yapısından yararlanan, despotik rejimin kurulması için uygun koşullar arayışındaki siyasal eğilimler olmuştu (Tocqueville, 1948: 96). Tam da devrimin prestijinin en üst olduğu noktada, onun ayrılmaz bir niteliği gibi sunulan merkezileşme eğiliminden kendi çıkarları doğrultusunda yararlanabilecek olanları ne engelleyebilirdi ki? Devrimle birlikte merkeziyetçi politikaların baskınlık kazanması, soyluluğun denetimindeki yerel özgürlük ve özerklik biçimlerinin kaldırılmasının bir türevi olarak anlaşılmalıydı. Toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlikleri derinleştirdiği varsayılan ayrıcalıkların lağvedilmesi ve siyasal-hukuksal süreçlerde tekbiçimliliğin yürürlüğe konması, eski rejimdeki aracı kurumların sahip olduğu yetkilerin merkezi iktidara aktarılmasıyla koşutluk içindeydi (Lively, 1965: 92). Bu bakımdan, yönetsel merkezileşme siyasal kerteadaki herhangi bir aktörün öznel tercihleriyle gündeme getirilmiş dışsal bir özellik değildi (Lively, 1965: 155). Başka bir deyişle, merkezileşme eşitlik ilkesini özgürlük koşullarıyla eklemleyebilecek türden açılımları zora sokabilecek “doğal” bir süreç olarak anlaşılmalıydı (Marini, 1991: 256; Zetterbaum, 1967: 88).

Demokratik toplumda eşitlik ilkesinin kolaylaştırdığı merkeziyetçilik eğilimi ilk bakışta karşı çıkılmayacak “doğal” bir nitelik olarak anlaşıldığında, bu eğilimi dengeleyecek kurumsal yapılanmaların ortaya çıkmasını sağlayacak koşulların yapay olarak sonradan yaratılması gerekmektedir. Tocqueville, bu nedenle, merkeziyetçiliğin “doğal hükümet biçimi” olmasıyla birlikte, yerel özgürlüklerin ve bireysel bağımsızlığın insanlığın bilinçli tasarımının ürünleri olacağını belirtir (1953: 296).⁵ Bilinçli çabanın zorunluluğu, demokratik devrim sonrasında yerel aristokrasinin elindeki gücün merkeze aktarılmasına koşut olarak siyasal iktidar kertesinde yoğunlaşan erkin kolayca terkedilmeyeceği gerçeğinden kaynaklanmaktaydı. Her ne kadar, yerel ademi merkeziyetçilik uygulamalarına yönelik istemler toplumun değişik kesimlerinde karşılık bulsa da, bunların demokratik bir biçimde örgütlenmiş siyasal iktidarın meşru merkeziyetçiliği karşısında savunulmaları zordu.

Dolayısıyla, ademi merkeziyetçiliğe dayalı siyasal programın başarısı, salt merkezi iktidarın, elindeki gücün bir kısmını gönüllü olarak başka yapılara devretmesini ümit etmeye bağlanamazdı. Öte yandan, eski kurumsal yapıların aşağıdan yukarı doğru tümüyle ortadan kaldırıldığı koşullarda, yeni yerel kurumların etkin çalışmasını sağlayacak yetkinlikteki kadroların oluşturulması uzun süreçleri gerektirecekti (Lively, 1965: 155). Bu konuyla ilgili nesnel zorlukların varlığı, zaten merkeziyetçi

---

⁵ Tocqueville’in bu önermesiyle Doktrinler topluluğunun aynı konudaki yaklaşımı arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

uygulamaların yaygınlık kazanmasının meşruluk çerçevesini sağlamıyor muydu? Demokratik aşamada, bütün yönetim yetkesinin ele geçirilmesi sırasında halkı temsil etme iddiasını güçlü bir biçimde ileri süren siyasal merkezin dayandığı meşruluk anlayışı, halk kategorisinin ötesine geçildiğinde sadece tekil bireylerin mekanik bir tarzda bir araya gelmesinden oluşan bir yığılı öngörmekteydi (Tocqueville, 1948: 95-96). Varoluşunu âdeta kutsallaştırılmış bir halk kategorisiyle meşrulaştıran siyasal iktidarın kendi gücünden gönüllü olarak vazgeçmesini beklemek hayalcilik olurdu. Bir kez yönetsel merkeziyetçilik bütün iktidar aygıtını yönlendiren temel uygulama ilkesine dönüştü mü, kendi varlığını yeniden üreten bu yapının dönüşüme uğratılması kendiliğindenci doğallığa bırakılamazdı.

Bu durumda sorulması gereken soru, demokratik toplumda ademi merkeziyetçiliğin gerçekten uygulanabilir olup olmadığıydı. Restorasyon liberalizminin kuramsal düzeyde gündeme getirdiği, ancak yanıtını ikna edici bir biçimde sağlamadığı bu soru(n), Tocqueville`in kuramsal pratiğinin nesnesi haline gelmiştir (Siedentop, 1979: 167). Sınırları önceden oluşturulmuş bir yönetici sınıfın ayrıcalıklı konumuyla ilişkili bütün uygulamaların sona erdirildiği yeni toplum biçiminde, devletin ademi merkeziyetçi bir tarzda yeniden yapılandırılması için koşullar ne kadar uygundu? Bu soruya yönelik yanıtlama girişimlerinde, İngiliz deneyiminden esinlenen çözüm önerileri gündemi işgal etmişti. Ne var ki, toplumsal formasyonun kurucu özelliklerindeki temel farklılıklar düşünüldüğünde, bu deneyimden sonuç alıcı çözüm yolları bulmak pek de kolay değildi. İngiliz deneyimini kuramsal düzeyde sorunsallaştıran Montesquieu bile, bu örnek modelin uygulanması için aristokratik toplumun korunuyor durumda olmasını önemli bir etken olarak görmüştü. Eski rejimin kurumsal ve sınıfsal yapısını öngören bir çözüm yolunun, bu yapının bütünüyle ortadan kaldırıldığı tarihsel bir uğrakta gerçekçi bir öneriye dönüştürülemeyeceği açıktı. Zaten, İngiltere`de de benzer bir süreç yaşanmış olsa ve aristokrasinin toplumsal konumunda köktenci (devrimci diye de okunabilir) bir değişiklik meydana gelseydi, oradaki yerel özerklik biçimleri de pek sağlam görünmezdi. Parlamenter bir yönetim biçiminin benimsenmesi, kendi başına, yönetsel merkeziyetçiliğin oluşturduğu siyasal tehlikelerin üstesinden gelinmesini kolaylaştıracak yapısal araçları sağlamıyordu (Siedentop, 1994: 42).

Tocqueville bu türden kuramsal sorunlara karşılık bulabilmek amacıyla Amerika Birleşik Devletleri deneyimine baktığında, aslında, Fransız toplumsal formasyonunun içinde bulunduğu koşulları göz önünde bulunduruyordu. Her ne kadar Amerikan deneyimindeki biçimiyle federalist anayasa düzeni Fransa için bütünüyle benimsenebilir bir sistem alternatifi sunmasa da, Fransız siyasal yapısının yeniden düzenlenmesinde kullanılabilir kimi uygulama örneklerine burada rastlanabilirdi. Tocqueville, Amerika gezisi sırasında yaptığı gözlemlerle ilgili olarak, kendi ülkesinin

yakıcı koşullarından epey uzakta bulunmasının sağladığı nesnellik duygusunun da bu türden karşılaştırmalı üstünlük analizlerinde yararlı olacağını varsaymış olmalıdır (Hereth, 1986: 34). Öte yandan, diğer bütün ulusal koşullar eşit olsa bile, Fransız toplumsal formasyonunu merkezîyetçilik tartışması bağlamında Amerikan deneyiminden farklı sonuçlara yönlendiren başka uluslararası etkenlerin varlığı da dikkate alınmalıydı.

Fransa’da yönetsel merkezîyetçilik eğiliminin güçlü bir biçimde üstünlüğünü ilan etmesinin arkaplanı, aynı zamanda, bu ülkenin içinde bulunduğu uluslararası ilişkiler örüntüsünün genel özgüllüklerini de içermekteydi. Fransa gibi, jeostratejik konumu dolayısıyla savaş olasılığının yol açabileceği tehditlere her zaman daha açık olmuş bir ülkede, savunmayla ilişkili algılama tarzlarının yönetsel merkezîyetçiliği güçlendirmesi anlaşılabilir bir şeydi. Savaş durumunda bütün toplumsal-iktisadi olanakları siyasal merkezde yoğunlaştırmayı zorunlu kılan nesnel zorunluluklar, merkezîyetçi uygulamalara doğrudan karşı çıkan siyasal program önerilerini dayanaksız bırakıyordu. Dolayısıyla, savaş durumuyla yönetsel merkezîyetçilik arasında karşılıklı koşullandıma ilişkisi vardı: Savaş, yönetsel merkezîyetçiliğin gelişimi için uygun koşulları sağlarken; merkezîyetçi politikalar da savaşların kolaylıkla göze alınabileceği siyasal ortamın oluşmasına yardımcı oluyordu. Jeostratejik konumu dolayısıyla büsbütün farklı bir konumda bulunan ABD gibi bir ülkenin yönetim tarzını, özgüllüklere dikkat etmeksizin Fransa’ya aktarmak kabul edilebilir bir yöntem olamazdı (Lively, 1965: 156-57).

Ayrıca, demokratik devrim sonrası toplumun biçimlenişiyile ilişkili genel kuramsal tartışma sırasında da, ABD ve Fransa’da yaşanan devrim süreçlerinin kapsamlı analizi de şabloncu yaklaşımı geçersiz kıları. Tocqueville, bu iki ülkenin yaşadığı farklı devrim süreçlerini, kimi dağınık nitelikteki gözlemlerle ele almaya çalışmış olsa da, ayrıntılı bir bakış açısıyla değerlendirmemiştir (Lamberti, 1989: 195). Bununla birlikte, her iki ülke deneyiminin karşılaştırmalı çözümlemesi, uygulanabilecek politika önerilerinin formüle edilmesi bakımından yararlı sonuçlar verebilirdi. Buna göre, İngiltere ve ABD, merkezîleşme eğiliminin farklı bir biçimi olarak yönetsel merkezîyetçiliğin egemenlik kurmadığı, ancak toplumsal ve ekonomik alanlarda ileri gidilebildiği iki önemli örnekti. Tocqueville bu ülkelere yaptığı gezilerde, toplumsal ve ekonomik koşullardaki gelişmişlik düzeyinin nedenlerini araştırırken, yönetsel merkezîyetçiliğin bulunmayışına temel bir etken olarak önem vermişti.

Sonuç

Fransa’daki merkezîyetçilik geleneği, Tocqueville’e göre, egemenliğin kaynağıyla ilişkili kuramsal modellerin oluşum tarzı üzerinde etkili olmuş; ara kurumların ortadan

kaldırılması ve bireylerin devlet uygulamalarına doğrudan maruz kalmaları sonucunda, egemenliğin halktan kaynaklandığını ileri süren öğretinin, devlet iktidarının sınırlandırılmasına yönelik tasarımları içselleştirmesi zorlaşmıştı. Buna karşılık, yerel yönetim dinamiklerinin güçlü olduğu ve yasal düzenlemelerin en sonunda anayasaya bağlı olmasını öngören hukuksal hiyerarşi anlayışının benimsendiği ABD’de ise durum farklıydı. Tocqueville, bu farklılığa işaret ederken, siyasal alanda kamusal süreçlere katılım olanaklarının geniş bir biçimde sağlandığı ülkelerde, halk egemenliği ilkesinin daha uygun biçimlerinin oluşacağına inanmaktaydı. Amerikan yurttaşlarının yararlandığı özyönetim pratikleri, Fransız Devrimi benzeri bir siyasal altüst oluş uğraşının ve merkeziyetçi hükümet yaklaşımının gelişmesini engellemekteydi (Lamberti, 1989: 101, 195).

“Amerikan demokrasisi”nin görece üstünlüklerini vurgulayan Tocqueville, ABD’deki siyasal yapılanmanın, kıta Avrupa’ında görülmedik türden katılım olanaklarına elverişli olmasını özgül bir demokrasi biçiminin gelişimine bağlıyordu. Bu ülkedeki canlı sivil toplum süreçleri, eşitlik anlayışı, dinsel yaşam, ademi merkeziyetçi siyasal yönetim anlayışı ve seçimler “yurttaş demokrasisi” için uygun koşullar yaratmaktaydı. Tocqueville’in bu yaklaşımı, Amerikan siyasal süreçlerini bu doğrultuda yorumlayan birçok düşünür için ilham kaynağı olmuştur (Skocpol ve Fiorina, 1999: 9; ayrıca bkz. Skocpol, 1996). Bu bağlamda, Fransız demokratik toplumunun karşı karşıya kaldığı siyasal sorunlara bulunabilecek çözüm yolları, Amerikan demokrasisinden türetilbilirdi.

Yönetsel merkeziyetçilikten ancak doğal aristokrasinin varlığı sayesinde kurtulabilen, dolayısıyla bir çözüm modeli olamayan İngiltere’den farklı olarak, ABD aristokrasinin bulunmadığı koşullarda merkeziyetçiliğin tehlikelerinden kurtulmanın etkili bir yöntemini sağlayabilirdi. İngiliz tarzı parlamentarizm ve yerel özerklik biçiminin örnek alınamayacağı sonucuna ulaşan Tocqueville, bu nedenle, Amerikan federalizminin sağlayabileceği olanaklar üzerinde düşünmüştür (Siedentop, 1994: 167, 38). 1820’li yıllardaki Restorasyon liberalizminin açtığı tartışmaya koşut olarak geliştirilen bu yaklaşım, merkeziyetçiliğin gelişimi ile aristokrasinin ortadan kaldırılması arasında kurulan kuramsal ilişkiden kaynaklanıyordu. Fransız merkeziyetçiliğinin kökeninde aristokrasinin uğradığı yenilginin sonuçları yatıyorsa, o zaman, feodal geçmiş olmayan bir başka ülke (yani, ABD) yönetsel merkeziyetçiliğin demokratik toplumun kaçınılmaz özelliği olmayacağını kanıtı olarak görülebilirdi. Bu durumda, demokratik toplum aşamasına ulaşmış olan ülkelerde görülen yönetsel merkeziyetçilik kalıcı bir eğilimi temsil etmiyordu (Siedentop, 1994: 40).

Tocqueville, ABD’deki ademi merkeziyetçi demokratik toplum biçiminin eşitlik koşullarındaki “başarı” sını yorumlarken, federalizmin bu ülkedeki gelişim dinamiklerini

aristokratik bir geçmişin bulunmayışıyla ilişkilendirmekteydi. Ona göre, yurttaşların özyönetim deneyimiyle güçlü kılınan yönetsel ademi merkeziyetçilik, Amerikan toplumsal formasyonunun ayrıksı yönlerinden birini oluşturuyordu. Yerel yönetim pratikleri üzerinde güçlü bir merkezi denetim mekanizmasının yokluğu, yurttaşların siyasal katılımı için elverişli koşulları yaratmaktaydı (Hereth, 1986: 40). Tocqueville, Amerikan deneyimini, eşitlikçi demokratik toplumun yol açtığı bireyselleşme ve yabancılaşma süreçleri karşısında alternatif olanaklar sunabilecek bir model olarak görüyordu. Avrupa ulusları, yalnızlaşmış bireylerin sivil toplumu ile merkeziyetçi bürokratik devlet arasındaki uygun dengeyi böyle bir deneyimden türetebilirlerdi (Ehrenberg, 1999: 169). Böylece, Tocqueville'in sunduğu haliyle Amerikan yönetim tarzı, eşitlikçi demokratik toplumda zorunlu olarak yönetsel merkeziyetçiliğin gelişeceğini ileri süren yaklaşımlar karşısında yararlı bir örnek oluşturuyordu (Siedentop, 1979: 167).

Tocqueville'in Restorasyon liberalizminin entelektüel etkisi altında yönetsel merkeziyetçiliğe yönelttiği eleştiri, ilgili toplumsal formasyonun özgül koşulları dikkate alınmaksızın yapılacak çözümlerlerin anlamlı sonuçlar vermeyeceği yolundaki varsayıma dayanır. Gerçekten de, yönetsel merkeziyetçilik eğilimi, yalnızca kendi içinde incelenmek yerine, ülkenin özgül koşulları üzerindeki karşılıklı etkisi göz önünde bulundurularak ele alınmalıydı. Dolayısıyla, Tocqueville'in kuramsal çözümlemesindeki biçimiyle bu eğilim, toplumsal ve siyasal alanlardaki yansımaları üzerinde düşünülerek ve nesnel gerçekliğin karmaşık doğasıyla ilişkilendirilerek incelenmeye çalışılmıştır. Tocqueville, merkezileşmeyi salt kendinde nesne olarak değil de bir toplumsal olgu olarak değerlendirdiği için (Ossewaarde, 2004: 42) devlet iktidarının aşırı güçlenmesini önemsenmesi gereken bir başka tartışma başlığı olarak görmüştür.

Kaynakça

- Blits, Jan H. (1997) "Tocqueville on Democratic Education: The Problem of Public Passivity," *Educational Theory*, 47 (1): 15-30.
- Burke, Edmund (1955) *Reflections on the Revolution in France*, ed. Thomas H. D. Mahoney (New York: The Liberal Arts Press).
- Craiutu, Aurelian (1999) "Tocqueville and the Political Thought of the French Doctrinaires (Guizot, Royer-Collard, Rémusat)," *History of Political Thought*, 20 (3): 456-93.
- Craiutu, Aurelian (2003a) "Rethinking Political Power: The Case of the French Doctrinaires," *European Journal of Political Theory*, 2 (2): 125-155.
- Craiutu, Aurelian (2003b) *Liberalism under Siege: The Political Thought of the French Doctrinaires* (Lanham: Lexington Books).

- Ehrenberg, John (1999) *Civil Society: The Critical History of an Idea* (New York: New York University Press).
- Gannett, Robert T., Jr. (2003) "Bowling Ninepins in Tocqueville's Township," *American Political Science Review*, 97 (1): 1-16.
- Habermas, Jürgen (1998) *The Structural Transformation of the Public Sphere*, çev. Thomas Burger (Cambridge: The MIT Press).
- Hereth, Michael (1986) *Alexis de Tocqueville: Threats to Freedom in Democracy*, çev. George Bogardus (Durham: Duke University Press).
- Kahan, Alan S. (1992) *Aristocratic Liberalism: The Social and Political Thought of Jacob Burckhardt, John Stuart Mill, and Alexis de Tocqueville* (New York: Oxford University Press).
- Lamberti, Jean-Claude (1989) *Tocqueville and the Two Democracies*, çev. Arthur Goldhammer (Cambridge, Massachusetts ve Londra: Oxford University Press).
- Lively, Jack (1965) *The Social and Political Thought of Alexis de Tocqueville* (Oxford: Clarendon Press).
- Marini, John (1991) "Centralized Administration and the 'New Despotism'," ed. Ken Masugi, *Interpreting Tocqueville's Democracy in America* (Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.): 255-86.
- Mayer, J. P. (1949) *Political Thought in France from the Revolution to the Fourth Republic* (Londra: Routledge & Kegan Paul).
- Ossewaarde, M. R. R. (2004) *Tocqueville's Moral and Political Thought: New Liberalism* (Londra: Routledge).
- Poggi, Gianfranco (1972) *Images of Society: Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx, and Durkheim* (Oxford: Oxford University Press).
- Pope, Whitney (1986) *Alexis de Tocqueville: His Social and Political Theory* (Beverly Hills, California: Sage Publications).
- Siedentop, Larry (1979) "Two Liberal Traditions," ed. Alan Ryan, *The Idea of Freedom: Essays in Honour of Isaiah Berlin* (Oxford: Oxford University Press): 153-74.
- Siedentop, Larry (1994) *Tocqueville* (Oxford: Oxford University Press).
- Skocpol, Theda (1996) "The Tocqueville Problem: Civic Engagement in American Democracy," *Social Science History*, 21(4): 455- 79.
- Skocpol, Theda ve Morris P. Fiorina (1999) "Making Sense of the Civic Engagement Debate," ed. Theda Skocpol ve Morris P. Fiorina, *Civic Engagement in American Democracy* (Washington, DC: Brookings Institution Press): 1-23.
- Soltau, Roger Henry (1959) *French Political Thought in the 19th Century* (New York: Russell & Russell).
- Tocqueville, Alexis de (1896) *The Recollections of Alexis de Tocqueville*, çev. Alexander Teixeira De Mattos (New York: Macmillan).
- Tocqueville, Alexis de (1948) *Democracy in America*, vol. 1, çev. Henry Reeve (New York: Alfred A. Knopf).
- Tocqueville, Alexis de (1953) *Democracy in America*, vol. 2, çev. Henry Reeve (New York: Alfred A. Knopf).

- Tocqueville, Alexis de (1955) *The Old Régime and the French Revolution*, çev. Stuart Gilbert (New York: Doubleday Anchor Books).
- Tocqueville, Alexis de (1958) *Journeys to England and Ireland*, ed. J. P. Mayer, çev. George Lawrence ve K. P. Mayer (New Haven: Yale University Press).
- Tocqueville, Alexis de (2003) *Recollections: The French Revolution of 1848*, ed. J. P. Mayer ve A. P. Kerr, çev. George Lawrence (New Brunswick ve Londra: Transactions Publishers).
- Zetterbaum, Marvin (1967) *Tocqueville and the Problem of Democracy* (Stanford: Stanford University Press).